

ERDEMLİ ŞEHİR VE HİKMETLİ BİLGİ İLİŞKİSİ*

Mehmet ÖNAL**

Özet

Bu bildiride, bilim ve hikmette ilerleme ile şehir arasındaki ilişki ele alınacaktır. Medeni olma, şehirli olma, mukim bulunma ile yerleşik bir medeniyet kurma arasındaki ilişki tarihin şahitliğiyle ayan beyan ortadadır. Çünkü hareket halinde olan, toplumlar, biriktirir, öğrenir, ama üretmez. Bunlar aynı zamanda tasnif edemez ve teorik olanı gereği gibi uygulayamaz. Göçebelerin, yıkması, tahrip etmesi ve yağmalaması kolaydır, ama onlar için yapma, üretme ve yaşam mekânlarını imar etme çok zordur. Önemli kentler, hikmetin bütüncü nazarıyla kurulmuş ve bilgece tasarlanmış karmaşık yapılardır. Aynı zamanda bu kentler de hikmet sahibi zarif insanların yetiştiği mekânlar olmuşlardır. Medeniyet ve düşünce tarihine ışık tutan da hep bilgiler olmuştur. Bu yüzden hikmet ve şehir arasında daima karşılıklı bir ilişki vardır. Elinizde tuttuğunuz çalışma işte bu ilişkinin kodlarını bulup ortaya koyma çabasının bir ürünüdür. Kısaca bu makale, gelecekte kurulacak şehirler için hikmet anlayışının ne kadar önemli katkı sağlayacağını ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Erdem, şehir, hikmet, bilgi

RELATIONSHIP BETWEEN THE VIRTIOUS CITY AND THE WISE KNOWLEDGE

Abstract

In this paper, it will be discussed the relationship between the progress of the city and wisdom. It is strikingly obvious that, being civilized, urban, being a resident of civilization requires establishing the relationship between presence and testimony of history. Because on the move, communities, collects, learn, but cannot produce. They are also not classified and properly implement the theoretical one. Nomads, destroy destruction and pillaging easy. But for them, making it very

* Bu makale "Uluslararası Hikmet ve Medeniyet Algıları Bağlamında Şehir ve İslam Sempozyumu"nda (28-29 Eylül, 2012 Isparta) sunulan tebliğin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

** Doç.Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

difficult to produce and develop of living spaces. Complex structures of the important cities were established and designed wisely, and considered by holistic wisdom. , These cities, at the same time, have become the growing places for wise and elegant people. These sages always shed light on the history of civilization and thought. Therefore, the city and wisdom always has been a mutual relationship. The present study is a product of the effort to demonstrate to find the codes of this relationship. In short, this article will contribute to understand how important to establish cities by wisdom in the future.

Key words: Virtue, city, wisdom, knowledge

Hikmet Nedir?

Hikmet kelimesinin köken itibariyle İbranice *hokmah* ya da Süryanice *hehmeth*'ten geldiği sanılmaktadır. Bugün Türkçede kullandığımız haliyle *hikmet*, Arapça “*h-k-m*” kökünden türemiş olup hüküm, hükümet ve ihkâm (sağlama alma), bilgelik, neden ve gizli neden (Türkçe Sözlük, 1974) manalarına gelmektedir. *Hikmet* kelimesi, günlük konuşma dilinde ise daha çok, *akıl almaz iş*, *Allah'ın bileceği iş* (*hikmet-i ilahiye*) ya da *hikmetinden sual olunmaz* gibi bazı deyimler şeklinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca ilk bakışta fark edilmeyen ilim, herkesin bilemediği gizli sebep, akıl, söz ve hareketteki uygunluk anlamlarına da gelir. (Osmanlıca –Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, 1992) Kısaca hikmet Allah'ın insanlar tarafından anlaşılamayan sırları (ilahi sır), maksat, sebep, gizli gerçek, felsefi hakikat ve ahlâkla ilgili kısa veciz sözler olarak derin ve sağlam bilgi anlamlarına gelmektedir.

İnsana ait sıfat ve eylemler olarak *hikmet*, bilgelik, hakîm adamın hâli, olgun akıl, yüksek bilgi sahibi olan kişi anlamında kullanılmaktadır. *Hikmet* kavramının bugünkü Türkçede karşılığı olan bilgelik Kâşgarlı Mahmut'ta *bilig* deyimini ile ifade edilmiştir. Bunların dışında “*hikmet*, umumiyetle yaşlılarda bulunan bir meziyet” olarak da ifade edilmektedir ki bu yüzden olsa gerek bizim kültürümüzde 40 yaş hikmet yaşı olarak adlandırılmaktadır.

İnsanın, faydalı olanı edininp zararlı olandan kaçınması için düşünüp taşınmasına, varlıklar arasındaki alaka ve irtibat kurmasına ve olaylar arasındaki sebep sonuç münasebetinin bilinmesine de hikmet denmektedir. Eğer *hikmet*, bu son manada kullanılır ise hemen hemen felsefe ile eş anlamlı hale gelir. Felsefenin kelime olarak “bilgeliliği sevmek” ya da “bilgelik sevgisi” (*philosophia*) anlamına geldiği düşünüldüğünde, bu benzerlik yadırganmamalıdır. Fakat *hikmetin* bilgi, tatbikat, gaye, fayda ve sebep gibi ana unsurları ele alınır ise kuşkusuz bu onu felsefeden daha geniş ve kuşatıcı bir bilgi haline getirir. Bundan başka harcanan çabalar sonunda elde edilen bilginin şuurlu bir anlayış ve derin bir kavrayışla hayata uygulanması da hikmet olarak kabul edilir. Bir hükümde adil olmak, eşyanın

hakikatini olduğu gibi bilmek ve ona göre hareket etmek de *hikmet* olarak görülmüştür. Bu anlamda, nesnelere nasıl iseler, o mahiyetlerini ve hakikatlerini, beşer kudretinin erişebildiği kadar oldukları gibi bilmek (Kutluer, 2001, 119) *hikmet* ilminin temel amacı olarak görülmelidir.

İslam'dan önce, Cahiliye devri Arap kültüründe, Mısır, Mezopotamya, İsrail, İran, Türk ve Çin gibi pek çok medeniyetlerin atasözleri ya da bilgelerin gençlere verdiği öğütleri ifade etmek için kullanılan *hikmet* kavramı, İslam'ın, özellikle eski medeniyetlerin bulunduğu coğrafyada yayılması ile yavaş yavaş İslam düşüncesine geçmiştir. Fakat bu eski medeniyetlerde oluşan *hikmet* kültürünün Müslümanlar tarafından kabulü kolay olmamıştır. Bu geçişte kullanılan en önemli referans Hz. Muhammed'in hadislerinde geçen onun İslam öncesi Arap *hikmetine* ve bilgelerine olan saygılı tavrı olmuştur. Her ne zaman sahabeler İslam öncesi cahilliye dönemine ait *hikmetli* şiirler okusalar Hz. Muhammed onları itinayla dinler ve önemli noktalarda gülümserdi. Hatta bu *hikmetli* şiirleri okuması için Müslüman şair Hassân b. Sâbit'i (ö. 665) teşvik ettiği de rivayet edilmektedir. (Nadwi, 1985: 151) Bu da Hz. Muhammed'in İslam öncesi hikmet düşüncesine olumlu yaklaştığı şeklinde yorumlanmış ve hikmet literatürünün müslümanlar tarafından alınmasını kolaylaştırmıştır.

Bu olumlu yaklaşımı destekleyen bir diğer delil de şudur: İlk dönem İslam düşüncesinin kendi orijinal yapısı içerisinde nüve halinde bir *hikmet* anlayışı zaten mevcuttu. Hatta çok genel anlamda konuşur isek, hemen Peygamberin vefatını takip eden yıllarda Sahabe, ayet ve hadislerin *hikmetine* bakanlar ve lafzına bakanlar olarak -çok net olmasa da- ikiye ayrılmışlardı. Mesela, onlardan Abdullah b. Ömer gibi bazı sahabeler peygamberin yaptıklarını aynen kopya edenler (taklit tavrı) ile Hz. Ömer, Hz. Ali ve Hz. Aişe gibi bir kısım önde gelen sahabeler peygamberin ne yaptığından ve nasıl yaptığından önce niçin yaptığına, davranışlarının altında yatan asıl sebebe (*hikmete*) bakanlar olarak iki gruba ayrılmışlardır. (Görmez, 1997, 46,47) Bu anlayış farklılıklarının bir yansıması olarak, klasik İslam mezhepleri arasında da benzer yaklaşım farkları görülmektedir. Mesela, Hanefi ve Maliki fıkıh okulları genelde Kuran ve Sünnetin ruhuna ve *hikmetine* bakarken, Şafi ve Hambeli anlayış daha çok bu kaynakların lâfzına önem atfetmişlerdir. Ayrıca, Kuran'da *hikmet* kavramı pek çok yerde yüce ruhî bilgi olarak tanımlanmış ve daha çok "kitap ve *hikmet*" bir arada Allah tarafından insanlara verilmiş bir rahmet (hediye) olarak sunulmuştur. İmam Şafi, çoğu Müslüman düşünürlerin ifade ettiği gibi çok sayıdaki Kuran'ın ayetinde geçen "kitap ve *hikmet*"i, "Kuran ve Sünnet" olarak yorumlamıştır. Mesela onlardan biri olan, Cuma suresinin 63. ayetinde "Yüce Allah Peygamber göndermekle sizi kötülüklerden korumak ve size kitap ve hikmeti öğretmek istemektedir." Ayeti örnek olarak verilebilir. Kuran'da açıkça *hikmet* tabiri geçmekte ve bunun Hz. Muhammed'e verildiğinden bahsedilmektedir. Bu verilenin, Kuran'dan farklı bir şey olması gerekir, çünkü "kitap ve hikmet" dendiğine göre iki ayrı şeyden bahsediliyor olmalı. Bu ikincisi, Hz. Muhammed'in

bir peygamber olarak pratik örnekliliğine dayanan, sathi bakışla elde edilemeyecek türden özel bir bilgidir. Bu ancak, onun Müslümanlara intikal eden söz ve davranışları üzerine yapılacak derin ve detaylı bir çalışma ile anlaşılabilir bir bilgidir. Zaten derin bilgi anlamına gelen hikmet de bu manaya uygun düşmektedir. İşte bu anlama faaliyeti, İslam *hikmetinin* ana ilkelerini ortaya koyacaktır. Öyleyse hikmet hadis ya da sünnet olarak değil de hadis ve sünnet vasıtasıyla anlaşılabilir derin İslam düşüncesi olarak tanımlanmalıdır. Ayrıca *hikmet*, Kuran'daki bazı ayetlerde ruhun temizlenmesi için verilen bir ilim olarak da karşımıza çıkmaktadır ki, bu İslam tasavvufuna açılan başka bir hikmet penceresi olarak yorumlanabilir. Kısaca hikmet derin bilgi ürünü bir anlayış, yaşam tarzını ve ruh terbiyesini tanımlanmalıdır.

Diğer yönden *hikmetin*, Hz. Muhammet'ten başka Hz. Davut, Hz. İsa, Hz. İdris, Hz. İbrahim ve Hz. Lokman'a da verildiğinin ifade edilmesi onun dar anlamda sünneti aşan bir genişlikte yorumlanmasını gerektirir. Öyleyse *hikmet* sadece Hz. Muhammed'in yapıp-ettikleri ile de sınırlı değildir; ondan önceki bütün Peygamberlerin ortaya koyduğu söz ve fiilleri de İslam'ın hikmet anlayışı sınırları içerisine almak gerekir.

İslam Hikmet tarihinde bu peygamberler arasında Hz. İdris'e ayrı bir yer verilmektedir. O ilim ve sanatın ilk temsilcisi ve felsefi anlamda hikmetin babası olarak bilinmektedir. Müslüman düşünürlere göre bütün bu peygamberlere has *hikmet* Mısır'daki Hermetik¹ külliyyatta derlenip toplanmıştır ve daha sonra Helenistik Yunan felsefesine geçmiştir. O halde felsefe daha önceki peygamberlere ait olan *hikmetin* tortulaşmış kalıntılarından başka bir şey değildir. Mesela, bu görüşü referans alan İhvanu's-Safa felsefecileri, Yunan felsefesinin Peygamberi ışıktan aydınlanan bilgeleri ortaya koyduğuna inanırlar. İbn Sina'ya göre ise *hikmet* orijinal olarak İsrail Oğullarına gönderilen peygamberlere aitken daha sonra Yunanlılara geçmiştir. Ama İbn Sina'ya göre bu *hikmetin* tamamı nihayet İslam'da yeniden ortaya konmuştur. (Nasr, 1978:15). İşte bu yaklaşım, Müslüman düşünürleri *hikmet* kavramını, felsefeyi de içine alacak bir genişlikte kullanmaya itmiştir. Gelinen bu son noktada Yunan felsefesinden istifade etmenin mahsurlu olmadığı sonucunun çıkarılması zor olmamıştır. Bu anlayışın pratik karşılığı ise özellikle M. S. 9. asırda yoğunlaşan Yunancadan Arapçaya çevirilerin başlatılması olmuştur.

Bu devirden sonra da çoğunlukla '*hikmet*' kelimesi' yerine 'felsefe' kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Fakat, İbn Sina (980-1037) ve İbn Rüşd (1126-

¹ Mısır'da M.Ö. 100 ile 300'lü yıllar arasında yazılmış olduğuna inanılan, eski Mısır *hikmetini* anlatan 18 küçük kitaptan oluşan külliyyattır. Mistik ve felsefi özellikler taşıyan bu metinlerin Yunan Tanrısı Hermes ile özdeş tutulan Trismegistus onuruna yazılan ilhamlar olduğuna inanılır. (Dictionary of Beliefs and Religions, by Rosmary Goring, Larousse, Edinburgh-1994)

1198) gibi bazı dikkatli filozoflar, doğu felsefesi için daha geniş bir anlam ifade eden ‘*hikmet*’i ‘felsefe’ye tercih etmişlerdir. Mesela, İbn Rüşd “felsefe” kelimesi yerine bilinçli olarak ‘*hikmet*’ kelimesini kullanmıştır. Yine bu sebepten olsa gerek, İbn Sina, doğu felsefesinden bahseden kitabına ad olarak *el-Hikma al-Maşrikiyya* (Doğu *Hikmeti*) adını vermiştir. (İslam Ansiklopedisi, 1995) Yine diğer bir Müslüman felsefeci olan Suhreverdî (1153-1191) de Yunan felsefesi dışında kalan bilgeliği ifade etmek için *hikmet* tabirini kullanmaya devam etmiştir. (Corbin, 1993: 153)

İslam Düşünce tarihi içinde *hikmet* kavramı bazen felsefe ile eş anlamda kullanılmış ise de *hikmetin* derin bilgelik ya da erdem olarak çevrilmesi daha uygundur. Çünkü felsefe daha çok akıl ve mantıkla sıkı sıkıya bağlı iken *hikmet* insanın duygu, düşünce ve eylemlerinin tümünü bir bütünlük içinde eriten ve hayatın bütün yönlerini kapsayan bir pozitif düşünme ve aydınlanma faaliyeti olarak her toplumda karşımıza çıkmaktadır. *Hikmet* bu manada alındığında, sırf teorik olmayıp aynı zamanda pratikte de uygulanan İslami bir kavram olarak Yunan felsefesinden ayrılır. *Hikmet* kavramı kapsama alanı daha geniş olduğundan felsefeye kıyasla toplumun farklı katmanlarında daha yaygın bir ilgi görmektedir. Bu yönüyle hikmet kavramı, hem din, hem ahlak hem de bilimle daha barışık olan bir bütüncü (*holistic*) ve kapsayıcı özellik taşır. Bu yüzden din, bilim ve felsefe sahalarının en güzel bütünleştiği durum İslam hikmet anlayışlarında karşımıza çıkmaktadır.

Medeniyet Algımız ve Şehirlerimizin Geleceği

İslam medeniyeti, diğer dinlerin ortaya koyduğu medeniyetlerden farklıdır. Bu farklılığın pek çok sebebi vardır ama asıl farklılık onun orijinalitesinden gelir. Birincisi Kuran-ı Kerim’in Hz. Muhammed’in vefatından hemen iki yıl sonra iki kapak arasına konması ve o gün bu gündür orijinalitesine yönelik ciddi bir tartışma yaşanmamasıdır. Dinler tarihinin bildirdiğine göre, Hinduizm, Budizm, Yahudilik ve Hıristiyanlığın kutsal metinlerinin hiçbirinin 300 yıldan daha önce bugünkü şeklini alamadığı ve uzun yıllar ağızdan ağza dolaştıktan sonra oluştuğu düşünülür ise bu orijinalliğin ne demek olduğu daha kolay anlaşılacaktır.

İkincisi, İslam Peygamberi Hz. Muhammed diğer pek çok peygamber ve din kurucusunun aksine hayatta iken topluluğunu oluşturmuş ve bağımsız devletini kurmuş bir peygamberdi. Hz. Musa kavmini Filistin sınırına kadar götürmüş ama onlara vaad ettiği ülke topraklarında devletini kuramadan kaybolmuştu. Yine aynı şey Budizm ve Konfüçyüs dini için de söylenebilir; onlar da hayatta iken devletlerini kuramamışlardır. Hele Hz. İsa’nın durumu çok daha farklıdır. O dinini yaymak için topu topu üç yıl çalışabilmiş ancak tam anlamda bir topluluk ve devlet

oluşturamamıştır. Bu yüzden Hıristiyanlığın peygamberi Hz. İsa'dır ama kurucusu ise Aziz Pavlus (Saint *Paul*) olmuştur.

İslam medeniyetini farklı kılan üçüncü özellik ise İslam dininin vasat (orta) bir yol tutması ve Yahudiliğin aşırı hukukçuluğu ile Hıristiyanlığın salt ahlakçılığından uzak, insanın gelişim sürecine uygun tam bir gerçeklik üzerine kurulan bir medeniyet olmasıdır. Bu yönüyle İslam medeniyeti kendi orijinal dinamiklerine ve kendi doğal gündemine göre inşa edilmiş diğerlerinden farklı bir medeniyet olduğu için istisna bir hikmet anlayışına da sahip olmuştur. Bu yüzden, gerek peygamberin vefatından sonra Müslümanlar arasında yaşanan iç savaşlar, gerekse Hint, Yunan ve İran gibi bazı eski medeniyetlerin ona intikal eden hikmet unsurları ciddi bir olumsuzluğa neden olmamışlardır. Ayrıca Moğol, Timur ve Haçlı saldırıları ve Rönesansla başlayan Batı Sömürgeleri onun özüne ciddi anlamda zarar vermemiştir.

Yukarda sayılan genel farklılıklar yanında, İslam medeniyetini orijinal kılan bazı ikinci derece farklılıklardan da bahsedilebilir. Mesela din adamları sınıfının olmaması, tamamen sivil bir topluluk oluşturması ve çok net bir Tanrı ve Ahiret inancına sahip olması İslam medeniyetini diğer büyük dinlerin medeniyetlerinden daha güçlü kılan temel özellikler arasında sayılabilir. Bu yüzden Sezai Karakoç'un deyimiyle, hiçbir medeniyet yıkıldıktan sonra bir daha ayağa kalkamamıştır ancak İslam medeniyeti bir istisnadır. (Karakoç, 2008, 158-163) İslam Medeniyeti her gerilemiş ve çöküşünden sonra tekrar kendini toplamış ve varlığını sürdürmüştür. Çünkü kuruluşunu ve medeniyet yaratabilecek unsurlarını kendi özünden tamamlamış, sağlam bir hikmet geleneği olan bir medeniyetin kendini yeniden canlandırması ve geliştirmesi her zaman için mümkündür. Sezai Karakoç'un bahsettiği ölmüş gözükken İslam medeniyetinin mucizevî bir şekilde son bir kez daha dirilecekse bu ancak onun sahip olduğu hikmet geleneği ile açıklanabilir.

Bugün Batı medeniyetinin yıkıldığı ya da çok yakın bir gelecekte çökeceği şeklindeki açıklamalar tam anlamıyla doğru olmasa da enerjisini bitirdiği ve yeni bir açılım yapacak değer sistemleri üretmediği ortadadır. O halde gelecekte bir yeni medeniyet kurulacaksa ya da eski medeniyetlerden birisi dirilecekse bu medeniyetin İslam medeniyeti olacağı söylenebilir. Şu anda dini anlamda bir reform olmasa bile düşünce ve kültür oluşturma anlamında bir Rönesans kuracak enerjiye ve orijinaliteye sahip tek medeniyet İslam medeniyetidir. Tarihin sonu ve Medeniyetler çatışması gibi tartışmalar bu yönelimi kısa bir süreliğine şaşırtmış ve yer yer durdurmuş olsa da uzun vadede onun hikmet anlayışından doğacak medeniyet hamlesine engel olamayacaktır.

Şehirler medeniyetlerin asıl yüzünü temsil ederler. Çöller, kırsal yerleşim mekânları ve köyler hangi medeniyet ya da devlet hâkim olursa olsun sosyal ve fiziksel anlamda hemen hemen aynıdırlar; çok fazla değişmeden varlıklarını

sürdürürler. Bir medeniyetin gelişmişlik kriterleri bugün de daha çok şehir büyüklüğünde kendini belli eder. Her ne kadar yeni bir medeniyet ve ülke kurucuları çoğunlukla köylerden, çöllerden ya da uygar olmayan topluluklar arasından çıksa da bunlar medeniyetlerini şehirlerde inşa etmişlerdir. Aslında, ülke ve medeniyet kavramları vehmi bir bütünlüktür, fiziki bir bütünlük değildir. O halde medeniyet inşası ilkin şehir yerleşimlerinde başlamaktadır diyebiliriz, çünkü realitede varolan sadece şehirlerdir.

Bugün İslam ülkelerinde ve Batı dışı coğrafyalarda tamamen batı medeniyetinin takipçisi olan insanların yanında bunlara muhalif olan ancak bu muhalefetini yine Batı ideolojilerinden birini seçerek değil de kendi orijinal kökleriyle bağ kurarak yapması gerektiğini yeni yeni fark eden bir entelektüel kitle oluşmaktadır. Ancak bunlar kendi fiziki/coğrafi imkânları ile tarihi mirasından nasıl yararlanabileceklerini tam olarak bilemeyen bir arayış grubudur. Bu bildiri bu entelektüel arayışın küçük bir parçası olarak görülebilir.

Düşünce ve kültür tarihi şunu göstermektedir ki, bir arayış çok ciddi bir sorun haline gelmeden ve bu problemleri çözmeye yönelik hayaller kurulup, rüyalar görülmeden ve son olarak da çok ciddi teorik hazırlıklar yapılmadan, ne yeni ve orijinal bir medeniyet ortaya çıkmış ne de var olan bir medeniyet gelişimini sürdürebilmiştir. Bugün Doğu ve Batı medeniyetleri arasında kalan ve ölüm kalım savaşında henüz ayağa kalkmasa da canlılığını sürdüren bir İslam medeniyeti vardır. Bu medeniyetin entelektüelleri medeniyetlerinin durumunu ve temel problemlerini fark etmiştir. Bu bir başlangıç aşamasıdır. Belki hayaller kurarak, rüyalar görerek ve teorik çalışmalar yaparak yeni bir medeniyet hamlesi ortaya koyabileceklerini düşünen, ancak muhafazakârlık ve devrimcilik arasında gidip gelen, ideolojilerin ayartmalarından tam olarak arınmamış kararsız bir entelektüel kitledir bu. Bu aşama çok zor bir aşamadır, sonucunun ne olacağını sadece bu kitlenin kendi çabası değil aynı zamanda dünyada olup bitenler de belirleyebilir. İşte bu kitle yönelişini kendi medeniyet unsurlarının dışındaki dünyanın gündemiyle değil de kendi oluşturduğu gündemle belirleyebilirse yeni bir medeniyet ve sağlıklı bir gelecek inşa edebilir. Buna da nasıl bir şehir kurmalıyız sorusuyla hesaplaşarak cevap arayabiliriz.

Son yıllarda bu kitlenin zihni, devrimcilikten muhafazakârlığa doğru kaymakta ise de o zihnindeki devrimci unsurları tamamen atamamaktadır. Buradaki devrimcilik batı medeniyetinin kendi iç çatışmalarıyla kendi köküne karşı olan bir devrimcilik şeklinde olamaz. Çünkü Kemal Tahir'in, dinini, dilini, kültürünü bilmediğiniz bir millete devrim yaptıramazsınız, şeklinde özetlenebilecek düşünceleri de bu durumu ifade etmektedir. Bunun tam aksi olan, koleksiyoncu bir tutumla, geçmişe ait unsurları toplamak ve tasnif etmek şeklinde bir muhafazakârlık ve batı menşeli fundamentalist tavır da yeni bir dünya kurmak için ümit verici gözükmemektedir. Ama bu değerleri bulup ortaya çıkarmadan, geçmişin mirasını

tamamen dışlayarak yeni bir medeniyet kurmak veya var olanı ayakta tutmak ise hiç mümkün değildir.

Bugün yeni bir medeniyet hamlesine girişmeyi düşünen Müslüman ülkelerin entellektüelleri ve aydınları geniş kitlelerin yönelimini fark etmekte ama onlara nasıl rehberlik edeceklerini tam olarak bilememektedirler. Burada yaşanan en önemli düşünce krizi, fundemantalist, muhafazakâr ve devrimci fikirlerin aynı zihinlerde henüz bir denge ve uzlaşma zemini bulamadan varlığını sürdürmesidir. Ancak çok büyük hayalleri olan, devrimci cesaretlere sahip önderlik yapacağı kitlelerin değerleriyle barışık olanlar yeni ve kalıcı bir dünya kurabilirler.

Bu çekirdek kadronun aynı zamanda tarihi miras konusunda da donanımlı olması çok önemlidir. Bunun tarihteki son örneği, Endülüs, Selçuklu ve Osmanlı İslam Medeniyetleri ile Batı Rönesans'ıdır. İslam dünyasındaki bu üç önemli medeniyet hamlesinin Batıdaki kadar radikal unsurlar taşımaması ilk bakışta bir eksiklik olarak görülse de bu doğru değildir. Bunun doğru açıklaması Müslümanların köklerinden çok fazla kopmamış olması ve orijinal değer sistemlerinin varlığını koruması olarak yapılabilir. Mesela 15. yüzyılda Rönesans'ın radikal ve devrimci çıkışı onun 1000 yıllık bir süre zarfında Yunan düşünce ve edebiyatından çok uzak kalması ve batı felsefesinin hep zıtlıklar ekseninde ilerleyen bir geleneğe sahip olması ile açıklanabilir. Marksist devrimcilerin tutumu ve kurdukları yapıların soluksuzluğu da yine Batı medeniyeti içindeki bu zıtlıklar felsefesi ve tarihi değer sistemlerine sahip olmamaları şeklinde açıklanabilir.

Kısacası, yeni bir İslam medeniyeti dirilişinin Batıdaki kadar radikal çıkışlar içermeyeceği baştan tahmin edilebilir. Ancak bütün insanlık tarihinde olduğu gibi bu tür yeni bir dünya kurma girişimlerinin İslam dünyasında da önce özgürlük talepleri ile başlayacağı muhakkaktır. Bu Batı'da olduğu gibi dini olanı, ya da daha doğru bir tabirle kilise örgütlenmesini aşarak yapılacak bir devrimcilikle olamaz, çünkü İslam âleminde hiçbir zaman böylesi bir dini örgütlenme söz konusu olmamıştır. İslam dünyasında ve özellikle Türkiye'de hürriyet mücadeleleri son yüzyılda, aşırı laikçi, dindışı olanı öne çıkaran, katı pozitivist bir zihniyete karşı yürütülmektedir. O halde burada arzulanan ideolojilerin öngördüğü bir devrim değildir, bir zihin dönüşümüdür belki de.

Fakat Batı tipi devrimci yaklaşımın son birkaç yüzyıldır dindar ve muhafazakâr halkları da dolaylı olarak etkilediği ve onların bazı radikal yaklaşımlarını beslediği de bir gerçektir. İşte bu sebepten ideolojik devrimciliğe bağlı medeniyet kurma teşebbüsleri ya başarısız olmuş ya da soluksuz kalıp sönüp gitmişlerdir. Çünkü batı felsefesindeki zıtlıklar ya da kökten reddedici tutumlar doğu hikmet geleneğine uygun düşmemektedir. Bu yüzden son yıllarda ilahiyat çevrelerinde İslam'ın cahiliye kültürü ve düşüncesini toptan reddetmediğine dair çalışmalar artmıştır. Bunun ideolojilerin siyaset sahnesinden çekilmesi ile ilişkili

olduğunu düşünüyorum. Yeni bir medeniyet kurma arzusu içinde olan entellektüellerin radikal ve ideolojik bir mücadele yerine, hikmete dayalı soğukkanlı bir değişimi düşündüklerinin işareti olarak değerlendirilmelidir. Nitekim bu tutum peygamberler tarihinde görülen makul değişme ve gelişme süreçlerinde de paralellik arz etmektedir. Aynı zamanda bu tutum sosyal gerçeklik açısından da bir normalleşme işaretidir. Kominist ülkelerdeki ve İran'daki 79 devrimi ile bazı İslam ülkelerindeki büyüklü küçüklü devrim girişimlerdeki başarısızlıklar da bir yönüyle bu orijinal medeniyet algısı eksikliği ve batı tipi devrimcilik ve muhafazakârlığın yarattığı çelişki ile açıklanabilir.

İnsanlığın kabul ettiği değer ve ahlak unsurlarına dayanarak hikmet çizgisi ve derinliğinde bir devrim yapmak ancak bu vasat değişim arzusu ile başarılabilir. Ancak böylesi bir dönüşümün adının artık devrim olması bir alışkanlık ifadesinden başka bir şey olamaz. Bu olsa olsa bir medeniyet inşasında yaşanan hızlı bir gelişme dönemine karşılık gelir.

İşte bu arzunun teorik temellerinin hazırlanması ve başarılabilmesi için önce bir özgürlük ortamı oluşturulmalıdır. Bu da ancak insanların istediklerini düşünebilmeleri, hayallerini ortaya koyabilmeleri ve bunları açık ve seçik bir şekilde anlatabilecekleri platformların oluşturulması ile sağlanabilir. Bu ortamda karşılık gören ve meşruluk kazanan siyasi, sosyal ve kültürel projeler doğal olarak bir gelişim seyri kazanacaktır. Ancak bu gelişmelerin bir mücadele olmaksızın kendiliğinden gerçekleştirilebileceğini düşünmek çok safça bir tutum olur. İşte İslam coğrafyasındaki entellektüel gelişmelerin bu özgürlük ortamından sonra hayal kurma ve konuşma platformlarının oluşturulması safhasına doğru ilerlemekte olduğunu düşünüyorum.

Bu döneme zarar verecek en önemli gelişme pragmatist eğilimlerdir. Henüz, hayal edilmemiş, planlanmamış, nazariyesi oluşmamış bir dünya görüşünün ya da medeniyet projesinin(!) pratiğe konması çok ciddi geri dönülmez sonuçlar doğurabilir. Bu konuda insanlar hep aceleci davranır ve doğal olarak hayatta iken hayal ettikleri şeylerin gerçekleşmesini isterler. Hâlbuki böylesi bir aceleci tavır, hemen işe koyulalım anlayışı sonraki olumlu gelişmeleri de etkisiz kılabilmektedir. Başına İslami kelimesi konarak girştirilmiş olan pek çok kurum oluşturma projesinin sonuçları ortadadır. Bu pragmatist eğilimlerin, aceleyle oluşturulmuş, hikmetten yoksun sathi çözüm denemelerinin ortaya koyduğu pek çok örnek, projersiz, plansız ve temelsiz yapıların varacağı akıbeti göstermesi açısından ilginçtir.

Önce hayallerimiz, ideallerimiz olmalı, sonra hikmetin derin ve bütüncü bakış açısıyla nazariyeler kuralmalı ve felsefeler geliştirmeliyiz. Sakın, itiraz ifadesi olarak *göç yolda düzülür* diyerek meşhur atasözüne başvurmayalım. Bu atasözü göçer atalarımızın çok haklı ve isabetli bir özlü sözüdür, ama mukimlerin, yani

yerleşik hayata geçme kararı almış olan bizlerin durumuna denk düşmemektedir. Yerleşik hayat için yerleşim planı önceden yapılmalıdır. Bütün büyük şehirler hep hayaller, idealler ve gerçekçi nazariye ve planlar ile inşa edilmiştir. Önceden düşünülerek taşınarak kurulmuş şehirler, köylerin gelişmesiyle kendiliğinden oluşmuş olan şehirlere göre çok daha uzun ömürlü ve kalıcı medeniyet unsurlarına dönüşmüşlerdir.

Bir yere yerleşmeye karar vermek doğa durumunun dışına çıkmak ve insan planlaması ve dolayısıyla akıl ve tecrübesiyle bir iş yapmak anlamına gelmektedir. O halde medeniyetimizin şehirlerini hayal edelim, idealler oluşturalım. Tıpkı Hz. Muhammed'in Medine şehrini sosyal ve fiziki yönden yeniden kurması, tıpkı Hz. Ömer'in ihtiyaca binaen yeni şehirler inşa etmeye karar vermesi ve tıpkı Rönesans dönemi yazarlarının hayal ürünü ütopyalar yazması gibi biz de geleceğe matuf şehirler hayal etmeli, mevcutları da ona göre yeniden gözden geçirmeliyiz. Bunun için bir mevcut durum analizi yapalım.

Avrupa şehir ve kasabaları çok erken bir dönemde otoriter yönetimler tarafından belirlenmiş, Hindistan şehirleri kale içinde bir dizi halinde planlanmış, Çin şehirleri bizzat devlet tarafından özenle çizilerek kurulmuş iken klasik İslam şehirleri baştan iyi planlanmış olsa bile diğer bahsi geçen medeniyetlerin şehirleriyle kıyaslandığında çok daha düzensiz ve karmaşık yapıdadırlar. Bunun birinci sebebi otoriter bir şehir yönetimi olmaması ve şehirlerin vergi toplama ve güvenlik dışında kendi haline bırakılmasıdır. İslam şehirlerin her ne kadar ilk merkezi yerleri Hellenistik şehirlere dayansa da daha sonra içinde kolayca kaybolunacak, dar, labirent gibi sokakları olan kentlere dönüşmüştür. Bu bir noktada sivil hayatın özgürlüğünü iyi kullanamaması olarak yorumlanabilir.

Bütün yukarıda geçen fiziki karmaşaya rağmen, İslam kentlerinde ilk bakışta görülmeyen bir düzen de vardır. Bütün şehirlerin merkezde camii, bitişiğinde pazar, sonra hamam ve halkın evleri ve daha sonra da mezarlık bulunmaktadır. Çarşılarda, mum ve çıra satanlar, koku satanlar, kuyumcular, giyecek dükkânları ve halıcılar olmak üzere her meslek grubunun yan yana sıralandıkları, küçük dükkânlar biçiminde binalar bulunmaktadır. Bu kaotik görüntülü şehirlere, çok kültürlü ve çok uluslu insan manzaraları şeklinde oluşmuş olan sosyal görüntüler de katıldığında çok daha renkli ve karmaşık bir şehir tablosu ortaya çıkmıştır. (Planhol, 2008: 16).

İşte bu tablonun günümüze uyarlanması için ne yapmalıyız? sorusu ile karşı karşıyayız. Bunun için bir yandan nazariyeler kuracağımız, planlamalar yapabileceğimiz ve projeler yarıştırabileceğimiz bir özgürlük ortamı oluşturmalı, diğer yandan da hikmet nazariyle, bütüncü, derin ve etraflı düşünme geleneğimizi yeniden canlandıracak eğitim kurumları kurmalıyız. Buna acımasız bir şehircilik eleştirisi de katmalıyız. Ben kendimi hayal aşamasında gördüğümden medeniyet

algımın yeşereceği şehirlerimizi şu aşağıda sunacağım kaba çizgilerle hayal ediyorum. Bu hayal ve ideal olmadan şehir planlamasının ve uygulamasının olmayacağını düşünüyorum. Bilim, gariptir ama bu hayallerin peşinden gelir önünde değil. Bu yüzden şehirlerin geleceğini önce şehir planlamacıları ve mühendislerin değil de şu an salonda bulunan insanların ve toplumsal sorumluluk üstlenmiş entellektüel grupların tartışması çok yerindedir. Mühendisler ve şehir planlamacıları bütün bu tartışmaların bitimini beklemelidirler.

Hayal Ettiğim Şehirlerim

İlk hayalim, hem bu dünya ve hem de ahiret idealleri olan, sadece barışı ve adaleti korumak için savaşmak zorunda kalan hikmet marifet ve erdem sahibi bir topluluk yetiştirmeyi ideal edinen adanmış bir medeniyet öncüsü nesilin oluşması/oluşturulmasıdır. Öyle bir nesil ki, özgürlük ortamlarını koruyan, adil bir hukuk sistemi ile can, mal, akıl, namus, onur ve inanç emniyetini garanti eden güçlü bir devlete sahip olsun.

Öyle bir devlet ki, her şehrinin merkezinde -insanlık tarihinde olduğu gibi- mabetlerin yer aldığı, geniş caddelerin ve bahçeli evlerin bulunduğu, benzer ve farklı inanç ve düşüncede olan insanların eski ve yeni değerleri kaynaştırarak, saygı ve tahammül gücüne dayanarak bir arada mutlu bir şekilde yaşayabildiği şehirlerden kurulmuş bir ülke olsun. Böyle bir ülke mensupları özgürce ibadetlerini yapabilecekleri, inançlarını sürdürebilecekleri, hayat felsefelerine göre yaşayabilecekleri kurum ve altyapıların oluşturacakları medeniyet merkezi şehirlere sahip olsun.

Bu hayal edilen medeniyet, ülke ve devletin ete kemiğe büründüğü merkezleri olan şehirlerin mevcut durumunu acımasızca eleştiren, onların coğrafi özellikleri, geçimlik durumları, iklimleri, toprakları, jeolojik ve jeopolitik konularını dikkatle gözden geçiren gözü kara siyasetçilere sahip olan bir medeniyet ülkesi ve iklimi hayal ediyorum. Bunlar gerekirse yanlış yerlere kurulmuş sağlıksız olan şehirleri başka bir yere taşımayı göze almalıdırlar. Bunun için önce, gerçek anlamda özgür bir konuşma ve tartışma ortamı oluşturarak şehirlerin fiziki ve sosyal temellerini sağlama alan bilge devlet adamları hayal ediyorum.

Öyle bir siyaset takip etsin ki bu öncü nesil, eski şehirlerin -her ne pahasına olursa olsun- mabetleri, çarşıları ve tarihi yapıları korunsun; bazı şehirlerin yükünü azaltmak, bazılarının ulaşımını kolaylaştırmak bazılarının da geçimlik durumlarını dengelemek için cazibe merkezleri oluşturacak siyaset felsefeleri üretsın. Bunu başarmak için bu öncüler, fikir işçileri ve bilim adamlarıyla, hikmet ve bilgi sahibi rehberlerin sürekli temas içinde mega çalışmalar yapmasını sağlasın.

Bugünkü batı kentlerinin düzen, intizam ve altyapılarına benzer şekilde planlanmış, ancak onlardaki ruhsuz ve cansız yapılara, medeniyetimizin canlı ruhunun giydirildiği, mesela, gezdirmeye çıkarılan çocukların köpeklerden daha fazla olduğu, ev, sokak ve parklardan kurulu kimliği olan canlı şehirler hayal ediyorum.

Kentli bilinci kazanmaya müsait, insanların şehirlere göç ettiği, şehirleri korumak için, kasaba ve köylerde yaşamının cazip ve ucuz hale getirildiği bir ülke hayal ediyorum. Bu bağlamda köy ve kasabalarda devlet yardımı ile alışveriş ve ulaşım imkânlarının sağlandığı, maddi destekle köy ilkokullarında okuyanlar şehirdekilerin eşit eğitim aldığı, şehirleri koruma kaygısı ve planı olan politikaların güdüldüğü bir ülkede yaşamayı hayal ediyorum.

Bunun için kendini ve geleceğini ortaya koyarak, hayallerinin belki birkaç nesil sonra gerçekleşebileceğine aldırmandan yola koyulan örnek bir medeniyet ve ona uygun ülkeler ve şehirler düşleyen medeniyet öncülerinin içinde bulunmayı hayal ediyorum. Erdemli bir nesil yetiştirmek isteyen bu öncüler ilk olarak kendileri erdemlerle bezenmeli, sonra net bir insan i ve tarih bilincine sahip olmalıdırlar. Daha sonra da buna paralel bir din, felsefe, bilim ve medeniyet projesi oluşturmaları. Kısaca ben hikmet sahibi olan bu adamlardan oluşmuş, olaylara bütüncü olarak bakabilen bir öncü nesil hayal ediyorum, ümit ediyorum.

KAYNAKÇA

Ateş, Süleyman, Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meali, Kılıç Yayınevi, İstanbul, 1990.

Bolay, Süleyman Hayri, Felsefeye Giriş, Akçağ, Ankara, 2004.

Corbin, Henry, History of Islamic Philosophy, Islamic Publications, London, 1993.

De Planhol, X., "The Geographical Setting", *Islamic and Middle Eastern Geographers and Travellers*, by I. Netton, (eds), Volume One: Routledge, London and New York, 2008.

Görmez, Mehmet, Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul, 1993.

Karakoç, Sezai, Fizikötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1995

Kutluer, İlhan, İlim ve Hikmetin Aydınlığında, İz yayıncılık, İstanbul, 2001.

Nadwi, Süleyman, A Guidebook for Muslims, Academy of Islamic Resarch, India, 1985.

Nasr, Islamic Cosmological Doctrine, Bath, (U.K) 1978.

Osmanlıca –Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, Tür-Dav, Hazırlayanlar, Abdullah Yeğın, Abdulkadir Badallı, Hekimođlu İsmail, İlham Çalım, İstanbul, 1992.

Önal, Mehmet, Wisdom and Philosophy in Islamic Thought (Yayımlanmamış doktora tezi), University of Wales -Lampeter (U. K.), 1998.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1974.

Uludağ, Süleyman, İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.